

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
GAZDÁLKODÁSTANI DOKTORI ISKOLA**

Szücs Tamás

**A TERMŐFÖLD JOGI SZABÁLYOZÁSÁNAK
NEMZETKÖZI GYAKORLATA**

PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**Témavezető:
Dr. Buday-Sántha Attila
tanszékvezető egyetemi tanár**

PÉCS, 2008.

I. Célkitűzések

A birtokpolitika a különböző országokban földbirtoklásra és használatra vonatkozó törvények, jogszabályok bonyolult szerteágazó rendszere, amely a törvényi kötöttségek mellett általában tág teret biztosít a helyi szervezeteknek, hatóságoknak, bizottságoknak a helyi érdekek érvényesítésére is [Szűcs, 1998]. Az egyes országok mezőgazdasága számára fontos egy életképes birtokpolitika kialakítása és fenntartása a versenyképesség megtartása végett.

A történelem során, az egyes fejlődési szakaszokban a gazdaságpolitikában kiemelkedő helyet foglalt és foglal el ma is a földkérdés. A világ számos országában különböző formában és intenzitással lezajlott földreformokra került sor, melyek felemás célokat szolgáltak és nem mindig az elvárt eredményekre vezettek. Legtöbbször a szegénység felszámolása, a társadalmi egyenlőség feltételeinek megteremtése került meghatározásra [Deininger, 2003]. Hazánkban több földreform zajlott le a XX. században, ami a mai napokra is kiható, vitatható eredményeket hozott.

Az átalakuló gazdaságokban a legnagyobb visszaesést a mezőgazdaság élte át, amiből a többi ágazattal szemben a mai napig nem igazából képes visszanyerni önmagát. A sikertelenség egyik tényezője a helytelen birtokstruktúra [Buday-Sánta, 2001]. A rendszerváltással elinduló törvénykezési dömping nem hagyta érintetlenül a földet sem. A megszületett jogszabályok földbirtokot visszahelyezték abba rangba, amely megilleti. **A közösségi földtulajdon privatizációja után a nemzetközileg is tapasztalható államilag ösztönzött földkoncentrációval szemben a földtulajdon dekoncentrációja zajlott le** [Buday-Sántha, 2001]. A föld mint alapvető gazdasági erőforrás új jelentőséget kapott. A szocializmus időszaka alatt elveszett, háttérbe szorult annak gazdasági súlya, vagyonfelhalmozási funkciója, amely a piacgazdaság kereteiben természetes. **A privatizáció után olyan birtokos réteg alakult ki, amely eltávolodott a föld használatától és mint befektető kíván a jövőben döntéseket hozni.** Így a rendszerváltás után kialakult üzemszerkezet nem tud versenyképes ágazatokat működtetni, hiszen a kényszerű bérleti díjak is rontják a gazdálkodás jövedelmezőségét. Az uniós csatlakozással a magyar mezőgazdaság versenypiaci körülmények közé került, amely a korábbi gondok elmélyülését okozhatja.

A vizsgálatomban választ keresek arra, hogy milyen irányba mozdulhat el a magyar birtokpolitika. Az európai gyakorlatot alapul véve milyen szabályozást kellene kialakítani annak érdekében, hogy versenyképesebb birtokrendszer alakulhasson ki hazánkban is. Ehhez a következő részcélokat fogalmaztam meg:

1. **A földreformok elméleti és gyakorlati tapasztalatainak vizsgálata**, annak érdekében, hogy a jövőbeni birtokpolitikai elképzelések milyen tapasztalatokra építhetnek. A földreformok alapvető céljai a hatékonyság, az egyenlőség, a szegénység, továbbá egyéb társadalmi feszültségek felszámolása. Ezek a célok viszont sok esetben ellentmondanak egymásnak (hatékonyság, egyenlőség). **A magyarországi földbirtokrendezések elméleti hátterének és gyakorlati következményének vizsgálata**. A XX. században lebonyolított magyar reformok milyen eredményre vezettek, milyen irányba terelték a mezőgazdaságot. Minden ország saját hagyományainak megfelelően szabályozza a föld tulajdonjogát, használatát, öröklését.
2. Az uniós és amerikai üzemtípusok működése alapvetően befolyásolja a földhasználat mértékét. A föld gazdasági hasznosításának fontos területe a mezőgazdasági termelésbe vonás. **A vizsgálat tárgya a mai modern uniós mezőgazdaság földhasználata**. A farmgazdaságok működési területe az utóbbi időszakban jelentősen megváltozott. A gazdaságok fenntartásához egyre nagyobb mértékben veszik igénybe a nem mezőgazdasági tevékenységből származó bevételeket. Mindezek a föld értékét befolyásolják, hiszen a koncentráció irányába terelik a piaci folyamatokat. Az Unió életében már többszöri alkalommal történt bővítés, amely komoly változásokat indított el a közös mezőgazdaságban.
3. A magyar üzemszerkezet vizsgálatának célja a földhasználatban és a tulajdonviszonyban bekövetkezett változások hatása. Az Agrárkutató Intézet által rendelkezésre bocsátott adatok alapján az egyéni gazdaságok és társas vállalkozások legfontosabb jellemzőit kívánom megfogalmazni, ami befolyásolhatja a jogi szabályozás jövőbeni irányait.
4. A föld jogi szabályozása minden országban a speciális jogalkotás területe. A vizsgálatom arra irányul, hogy milyen jellemző vonások tapasztalhatók az európai országok esetében. Az ENSZ által és általam összegyűjtött adatok **négy szempont alapján történő vizsgálatára kerül sor: a tulajdonlás, a földbérlés, az átruházás és nyilvántartás, továbbá a pénzügyi feltételek. Milyen hangsúllyal van jelen a szabályozás szigorúsága, illetve liberalizmusa**. A klaszteranalízis segítséget nyújthat az illeszkedési pontok megkereséséhez, valamint annak meghatározásához, hogy a magyar jogi szabályozásnak milyen irányt kellene követnie a rendelkezésre álló feltételek között.

2. Vizsgálat adatbázisa és módszerei

A kutatási tevékenység három fázisban zajlott

1. A szakirodalom folyamatos feldolgozása, a statisztikai adatok értékelése.
2. Az EUROSTAT éves jelentéseinek áttekintése az uniós országok földbirtok- és földhasználati viszonyaira vonatkozóan.
3. ENSZ Gazdasági Bizottsága által „A termőföld, ingatlanok tulajdonjogának, bérletének, finanszírozásának, adásvételének korlátozása Európában és Észak-Amerikában” címmel készített adatbázis feldolgozása, illetve további adatokkal való feltöltése – egyéni kutatása alapján.

Az egyes fázisokat az alábbi célok és tevékenységek jellemezték:

1. A szakirodalom feldolgozása során áttekintésre került a termőföld-tulajdonnal, a tulajdonreformmal, a földbérlettel, a földhasználattal kapcsolatos hazai és nemzetközi szakirodalom jelentős része. A magyar birtokrendszerrel kapcsolatos adatok forrása a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Általános Mezőgazdasági Összeírása (ÁMÖ), a 2003. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ) és a 2005. évi előzetes Gazdaságszerkezeti Összeírás. Vizsgálataimhoz továbbá az Agárgazdaság Kutató Intézet (AKI) által publikált adatokat használtam fel. A 2001-es év volt az első év, amelyben a rendszer országos szinten, teljes körűen kiépült, és összesen mintegy 1752 mezőgazdasági vállalkozásról nyert adatokat. A vizsgálat a 2001-2003. évekre terjed ki, mert az adatbázis országos lefedettsége ekkor már igazolható, illetve így biztosított a valós összehasonlíthatóság a többi ország adataival. A földhasználattal kapcsolatban még a földről szóló hatályos jogszabályi rendelkezések nyújtanak megfelelő információkat. Az egyes országok földtulajdoni és öröklésjogi szabályaival kapcsolatos információk forrása nemzetközi irodalom, illetve az adott ország különböző hatóságai által közzétett anyagok.
2. Az Európai Unió birtokszerkezetének vizsgálatára vonatkozó adatokat az Unió hivatalos statisztikai közleményeiből (EUROSTAT), valamint a hazai és nemzetközi szakirodalom által közölt információkból gyűjtöttem össze.
3. A United Nations Economic Commission for Europe (UN-ECE) megbízásából 1999-ben készült egy felmérés, amely a tagállamokban uralkodó földszabályozási kérdéseket vizsgálta meg. A felmérés elsősorban a föld (ingatlan) tulajdonával, bérletével, adásvételével és a jelzálog alkalmazásának körülményeivel kívánt foglalkozni.

Az elfogadott kutatási projekt 39 kérdésben kívánta körüljárni az érintett problémát, amelyek a következők:

1. Mezőgazdasági és nem mezőgazdasági földterület, tulajdon és az ingatlantulajdon.

A kérdéskör arra kíváncsi a megkérdezett országok tekintetében, hogy alkalmaznak-e korlátozásokat, tiltásokat a föld és ingatlanok használatával, megszerzésével kapcsolatban. Diszkriminál-e a külföldiekkel szemben, továbbá az állam alkalmaz-e prioritásokat a földhasználat esetében.

2. A földbérlés és a földtulajdon korlátozása.

A földbérlés körülményeit kívánja feltérképezni e kérdéskör. Vizsgálja, hogy a bérleti szerződések tartalmazzak-e minimum és maximum korlátozásokat, előírják-e szakképzettségi és egyéb más feltételeket a földhasználathoz. Vizsgálja a földbérlő és a bérbe adó jogait a bérleti szerződés függvényében.

3. A földtulajdonjog átruházásának korlátozása.

A tulajdonjog-átruházás feltételeinek vizsgálatára vonatkozik ez a kérdéssor, amely figyelembe veszi az elaprózódást, az örökösödést, az ajándékozás intézményét. A tulajdonváltás mindenki számára való elismerése nyilvántartási kötelezettséget igényel. A felmérés vizsgálja, hogy létezik-e földnyilvántartás, illetve milyen szinten működik.

4. A földtulajdonba való pénzügyi befektetések korlátozása.

Az eredményes gazdálkodás egyik fontos feltétele a megfelelő finanszírozási háttér. A felmérés arra volt kíváncsi, hogy a jelzálog intézménye milyen körülmények között kerül alkalmazásra, a kölcsön adó milyen jogokat érvényesíthet az adós felett.

A vizsgálatban szétválasztották (az adott ország szabályozásának függvényében) egymástól a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági hasznosítású földterületekre vonatkozó szabályozást. A vizsgálat a következő 30 országot vonta be a felmérésbe:

1. táblázat

Az eredeti felmérés országai

1.	Örményország	16.	Izland
2.	Ausztria	17.	Lettország
3.	Azerbajdzsán	18.	Litvánia
4.	Fehéroroszország	19.	Málta
5.	Belgium	20.	Hollandia
6.	Bosznia és Hercegovina	21.	Norvégia
7.	Kanada (Ontario)	22.	Románia
8.	Ciprus	23.	Oroszország
9.	Dánia	24.	Szlovákia
10.	Észtország	25.	Spanyolország
11.	Finnország	26.	Svédország
12.	Franciaország	27.	Svájc
13.	Grúzia	28.	Ukrajna
14.	Németország	29.	Egyesült Királyság (Anglia)
15.	Magyarország	30.	Egyesült Királyság (Skócia)

Régióink megítélése miatt célszerű volt további országokat bevonni a vizsgálatba. A különböző forrásokat felhasználva (az adott ország mezőgazdasági intézményeinek, központi statisztikai hivatalainak honlapjai) a következő országokkal lehetett kiegészíteni az eredeti felmérés során rendelkezésre álló adatokat. Elsődleges célként fogalmazódott meg, hogy a CEE országok milyen mértékű átalakításokat vittek véghez a politikai váltás révén. Viszonyítási alapként a fejlett demokráciák földszabályozását vették alapul.

2. táblázat

Új országok a felmérésben

31.	Lengyelország	37.	Portugália
32.	Bulgária	38.	Csehország
33.	Horvátország	39.	Albánia
34.	Olaszország	40.	Szlovénia
35.	Írország	41.	Szerbia
36.	Görögország		

A vizsgálatba bevont országok esetében célszerű elemezni a birtokstruktúrát. A szükséges adatbázis alapját részben a FAO által végzett adatgyűjtések képezték. A további szükséges információkat az adott ország statisztikai hivatalának honlapján közzétett jelentésekből, ismertetőkből lehet megszerezni.

Az elemzésekhez szoftvert is felhasználtam, a SPSS programjának legújabb, 12.0-ás verzióját, amely képes importálni más adatbázisokból az információkat. Az adatokat Microsoft Excelben gyűjtöttem össze, mivel a különböző célokhoz jobban igazítható. Az SPSS-be közvetlenül importálhatók az Excelből mindenféle pótlólagos átalakítás nélkül. Az

alkalmazott módszer a klaszteranalízisek csoportjába tartozó „K-means Clustering” (K középpontú klaszterképzés), aminek a lényege, hogy előre megadható a klaszterek száma. A vizsgálat során alkalmazott másik módszer a faktoranalízis. Az eljárás a megfigyelt változók számának „csökkentésére” használatos.

A vizsgálataimmal szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy a jogi szabályozás olyan irányba változzék, hogy lehetővé tegye a földbirtok ellentmondásainak feloldásával azt, hogy új fejlődési pályára álljon a magyar agrárgazdaság. A dolgozatban megfogalmazott célkitűzésekben rögzítésre kerültek azok a témák, amelyek vizsgálatára sor került.

A következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

H1. A magyar földjogszabályozás a korábbi hazai joggyakorlat, illetve a történelmi fejlődés eredményeként alakult ki.

H2. A jogi szabályozásban hangsúlyos befolyásoló tényező a hazai és külföldi tulajdonosok közötti megkülönböztetés.

H3. A földjogi szabályozása befolyásolja a birtokkoncentráció folyamatát.

H4. A valós birtokstruktúrát leíró statisztikai adatok és az egyes országok földjogi szabályozásának jellemzői között kapcsolat található.

H5. A birtokstruktúrában fontos szerepet tölt be a földbérlet intézménye, emiatt az egyes országok földjogi szabályozása markánsan meghatározza a bérleti szerződés követelményeit.

H6. Az uniós csatlakozással együtt járó gazdasági unió eredményeképpen az üzemek száma csökken és vele párhuzamosan az általuk használt földterület nagysága növekszik.

3. A disszertáció felépítése

A dolgozat **első** fejezete rögzíti a célkitűzéseket, a vizsgálat adatbázisát és módszereit.

A dolgozat **második** fejezetében az előző évszázadban lezajlott földreformok főbb folyamatait vizsgáltam meg. A föld mint az állam megtestesülésének egyik szimbóluma, korlátozott erőforrás. A földreformok a világ számos országában lezajlottak különböző formában és hatékonysággal a XX. században. Az általam támogatott definíciót De Janvry [1981,1981a] fogalmazta meg, mely szerint a földreform a fejlődő világban egy olyan intézményi innováció, amely az uralkodó szabályok változtatásával kívánja feloldani a gazdasági és társadalmi ellentmondásokat, a meglévő társadalmi berendezkedés megváltoztatása nélkül. A megvizsgált földreformok (ázsiai modell, dél-amerikai modell) olyan országokban zajlottak le, amelyek az adott időszakban a világgazdaság periferiáján álltak [De Janvry, Sadoulet, 2002]. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában a XX. században ilyen jellegű és nagyságú földreformok nem történtek, esetenként a törvénnyel kikényszerített változások sem voltak jelentősek. A földkérdést ezek az országok a XX. század fordulóján már lezárt kérdésnek tekintették. A szociális kérdések esetében már nem a mezőgazdaság volt a megoldás, hanem az ipari szektor. A fejlődő országok **földreformjainak hajtóereje a politika** [Hayami, Quisumbing 1990]. A gazdasági célú reformok mögött mindig ott áll a politikai érdek, tehát nem tisztán gazdasági célokat szolgál. Az uralkodói elit abban érdekelt, hogy a vidéket maga mellé állítsa, szavazatokat szerezzen, és mindehhez egyfajta **szociális érzékenységet** tanúsítson. A lezajlott reformok ismétlik önmagukat, nagymértékben függenek a korábbiakban lebonyolítottaktól. A legtöbbször célként a vidéki szegénység felszámolása került megfogalmazásra, amit ez ideig egyik reformnak sem sikerült teljesítenie. A rendszerváltó országok esetében a földreformok motorja egyértelműen a **történelmi igazságtétel, a szocializmus mezőgazdasági rendszerének lerombolása** [Swinnen, 2002]. A különböző jogi keretek között lezajlott földprivatizáció egy elaprózódott birtokstruktúrát eredményezett ezekben az országokban.

A politikai indíttatású földreformok soha nem érik el a céljukat, hiszen nem a mezőgazdaság hatékony működésének vannak alárendelve. Sem a fejlődő világban, sem Magyarországon nem oldották meg a társadalom szociális gondjait és az agrárszektor problémáit. Hazánkban a XX. század hangos volt a földtulajdon-rendezéssel kapcsolatos programoktól, amelyek nem nélkülözték a szélsőséges megoldásokat sem. Mindaddig, amíg **a politika irányítja a folyamatokat, addig a gazdaság szempontjai kevésbé érvényesülhetnek.**

A dolgozat **harmadik** fejezete a nyugat-európai és az egyesült államokbeli mezőgazdasági üzemekkel foglalkozik. A vizsgálatom tárgya az uniós és az amerikai családi

gazdaságok működése. A **Közös Piac (Unió)** olyan országokkal bővült, amelyek egymásnak potenciális versenytársai. A csatlakozási hullámok után felgyorsultak a **birtokkoncentrációs folyamatok**. Az üzemméreték fokozatos növekedését lehet tapasztalni az unió régi tagországaiban is. A csatlakozástól távolodva, a versenyben talpon maradt üzemek által művelt földterület ugrásszerűen megnövekedett. **Az uniós farmerek esetében 26 % azok aránya, akik vissza kívánnak vonulni a mezőgazdasági tevékenységtől.**

A farmok működésének mechanizmusa alapvetően függ az előállított jövedelem nagyságától. Az uniós támogatások preferenciája az életképes gazdaságokat helyezi előtérbe. Az életképességhez azonban megfelelő mennyiségű földterület, tőke és diverzifikált termékszerkezet szükséges. **Az uniós farmok az életképesség fenntartásához egyre nagyobb mértékben vonnak be farmon kívüli [farm-off] tevékenységből származó jövedelmet.** Ez a tendencia nem csak az uniós országoknál, hanem az USA mezőgazdaságában is tetten érhető. (De ez volt a jellemző a 1970-es, 1980-as évek magyar mezőgazdaságára is.) Az amerikai farmok számára nélkülözhetetlen bevételi forrás a farmon kívüli jövedelem. A részmunkaidős gazdaságok arányának növekedése tovább erősíti ezt a folyamatot [Cochrane, 1987]. A támogatások változásának iránya ellentétes, hiszen amíg az uniós gazdaságok számára csökkenő összeg áll rendelkezésre, addig az amerikai társaik számára növekszik az állami dotáció mértéke.

A dolgozat **negyedik** fejezete a magyar földhasználati, illetve üzemstruktúra-viszonyokkal foglalkozik. Magyarországon a kárpótlás eredményeképpen elvált egymástól a földtulajdon és a földhasználat, ami a bérleti rendszer kialakulásával járt együtt. Az uniós csatlakozással a magyar mezőgazdaság komoly versenytársakkal találta magát szemben. **A koncentrációs folyamat elindult nálunk is, azonban részben a törvény adta (elsősorban a gazdasági társaságokra vonatkozó) korlátokból, részben a földpiac kevésbé hatékony működéséből, valamint a tőkehiányból eredően nagyon lassú.** A piacgazdasági keretek közötti racionális gazdálkodáshoz megfelelő mennyiségű földterületre van szükség [Burgerné, 2005]. A magyar családi gazdaságok körében komoly problémát okoz a korösszetétel is. A kárpótlásból és a vagyonnevesítésből eredően megszűnő nagyüzemi rendszer számos vidéki munkahelyet szüntetett meg, ami az 50 feletti korosztályt arra kényszerítette, hogy önfenntartása miatt saját gazdálkodásba fogjon [Dorgai, 2004]. Az elkövetkezendő években ők nyugdíjassá válnak, azonban a birtokok sorsa gyakorlatilag a jövőben az öröklési szabályokra van bízva. Ez lökést adhat a koncentrációnak, azonban megint a földtörvénybe és a finanszírozási korlátokba ütközünk.

Az egyéni gazdaságok működési mechanizmusa más, mint a társas vállalkozásoké. A természetes személyek által működtetett gazdaságok esetében a szűkösebb tőkeháttérhez egy magasabb elkötelezettség társul. A földtörvény szerint a föld tulajdonjoga a

magánszemélyeket illeti meg. Így az egyéni gazdaságoknál meghatározó a saját földtulajdon. **Az általuk bérelt földterület után fizetett bérleti díjra hatást gyakorol a gazdaságok által realizált árbevétel nagysága.**

A társas vállalkozások már szélesebb tulajdonosi bázisra épülnek, amelyeknél néha az önös, egyéni érdekek miatt csorbul a hatékonyság. A gazdasági társaságokat még nagyobb mértékben érinti a földbérleti díj változása. A társas vállalkozásoknál meghatározó a földbérlet, így súlyuk az együttes értékelésnél – az egyéni gazdaságokkal szemben – nagyobb. **A nagyüzemi működés jelenleg nagyobb garanciát ad a bérbe adó számára földjének rendeltetésszerű használatára, illetve az ebből származó jövedelem biztonságára nézve.**

A disszertáció **ötödik** fejezetében a földjogi szabályozást vizsgáltam meg Európa országai esetében. Külön vizsgáltam az EU-15 országainak földtulajdonlással, földbérlettel, illetve örökléssel kapcsolatos szabályait. A vizsgálat másik csoportja a rendszerváltó közép- és kelet-európai országok. A földtulajdon minden ország szuverenitásának jelképe. Az Acquis Communautaire keretei között csupán olyan irányadó ajánlások találhatók, amelyek a közös piac működését segítik elő. Az országok egy része védi a földterületét, részben a külföldiekkel szemben, részben a gazdasági társaságoktól. Az uniós országokban a korlátozások nem közvetlenül jelennek meg, hanem olyan feltételeket írnak elő, amelyek garanciát jelentenek az ország, a szektor számára, meghatározva azt, hogy az adott földterület hasznosítása illeszkedik-e az adott társadalom igényeihez, érdekeihez. Az uniós szabályok emiatt minden tagállam számára biztosítják az egyéni jogalkotást. A diszkrimináció tilalma iránymutató a magyar jogszabály számára is. Annak ellenére, hogy nem lehet sem állampolgárság, sem természetes, vagy jogi személy között különbséget tenni, minden ország igyekszik saját érdekeit érvényesíteni.

A dolgozat **hatodik** fejezete európai országok földjogi elemzését tartalmazza. A kutatás alapja az United Nations Economic Commission for Europe (UN-ECE) 1999-ben elvégzett felmérése, amely a tagállamokban uralkodó földszabályozási kérdéseket vizsgálja meg. A felmérés elsősorban a föld (ingatlan) tulajdonával, bérletével, adásvételével és a jelzálog alkalmazásának körülményeivel kívánt foglalkozni. A vizsgálatba a rendszerváltó országokat igyekeztek minél szélesebb körben bevonni. Elsődleges célként fogalmazódott meg, hogy a CEE országok milyen mértékű átalakításokat vittek véghez a politikai váltás révén. Viszonyítási alapként a fejlett demokráciák földszabályozását vették alapul. A vizsgálat három fázisból állt:

1. A jogi szabályozás vizsgálat, klaszterek kialakítása.
2. A valós statisztikai adatok alapján a vizsgálatban részt vevő országok klaszteranalízise.

3. A jogi és valós birtokstruktúra szerinti klaszterek összevetése.

3. táblázat

A tényleges adatok és a jogi szabályozás jellemzői által meghatározott klaszterek

I. klaszter	II. klaszter
3 Azerbajdzsán 6 Bosznia és Hercegovina 10 Észtország 14 Németország 18 Litvánia 20 Hollandia 39 Albánia	9 Dánia 15 Magyarország 31 Lengyelország 32 Bulgária 33 Horvátország 34 Olaszország 36 Görögország
III. klaszter	IV. klaszter
4 Fehéroroszország 12 Franciaország 35 Írország 37 Portugália 41 Szerbia	1 Örményország 2 Ausztria 5 Belgium 8 Ciprus 11 Finnország 13 Grúzia 16 Izland 17 Lettország 19 Málta 21 Norvégia 23 Oroszország 26 Svédország 27 Svájc 40 Szlovénia
V. klaszter	
7 Kanada (Ontario) 22 Románia 24 Szlovákia 25 Spanyolország 28 Ukrajna 29 Egyesült Királyság (Anglia) 30 Egyesült Királyság (Skócia) 38 Csehország	

Forrás: Saját számítás

A jogi szabályozás esetében Magyarország azon klaszterbe tartozó ország, amely az ingatlanokkal és a földterületekkel kapcsolatos szabályokat szétválasztja. A külföldiek tulajdonszerzése nem nyitott, mivel figyelembe veszik a belföldi gazdálkodók igényeit. A klaszterben olyan országok találhatók, amelyek közvetlen hatással vannak a magyar törvényi szabályozásra. A történelmi múltunkból adódó porosz kapcsolatok nem jelennek meg a földdel kapcsolatos szabályozásban, azonban a szovjet érdekszférába tartozó szomszédos országok igen.

Hazánk földjogi szabályozás szerinti megítélése vegyes, hiszen részben kelet-európai, részben déli országokat magában foglaló csoportban található. A tényleges statisztikai adatok alapján a jogi klaszterben szereplő országoktól eltérő csoportba került. Csupán Ukrajna és Csehország kerül ugyanabba a klaszterbe. A diszkriminancia elemzés eredményeképpen kialakított klaszter esetében az eredeti jogi klaszterből Olaszországgal és Görögországgal található azonos kategóriában. A korrespondencia-analízis és a diszkriminancia-elemzés is megerősítette, hogy olyan klaszterben található hazánk, ahol a jogi besorolás csak részlegesen indokolható (diszkriminancia-analízis szerint 50 %) a tényleges birtokstruktúrával és a gazdálkodók nagyságával, számával.

4. A kutatás legfontosabb eredményei és hipotézisei

A politika meghatározó szerepet játszik a tulajdonjog kodifikálásában, így közvetlenül hatással van a birtok- és földhasználati viszonyok alakulásra. A földreformok természetének megértése, illetve a folyamatszemplélet érvényesítése rávilágít arra, hogy **nem lehet tisztán politikai akaratból megoldani a kérdést**. A disszertációban bemutatott elméletek, gyakorlati megvalósítások hasznos támpontot szolgáltathatnak a politikai döntéshozók számára, oly módon, hogy a jövőben megalapozott jogszabályi korrekciókat hajtsanak végre.

H1. Az egyes országok jogi szabályozását befolyásolja a korábbi joggyakorlat és a történelmi kapcsolatok. A magyar földjog-szabályozásra is igaz a történelmi szál.

A jogalkotás fontos alapja a korábbi történelmi hagyományok, a jogi normák figyelembe vétele. Ha hazánk 1000 éves jogtörténelmét nézzük, akkor az egyes korok hatásai az egyes jogi rendelkezésekben megtalálhatóak. Az egyes országok gazdasági és politikai kapcsolatai hatással vannak a törvényhozók által képviselt nézetekre, amelyek végül a megalkotott jogszabályokban realizálódnak. Az országok közötti történelmi kapcsolatok hatásai kimutathatóak-e a földjogi szabályozásban. Az uniós szabályozás mellett milyen mértékben érvényesülnek az egyes országok sajátos jogi megoldásai.

A megvizsgált 41 ország klasztercsoportjai között találhatunk olyan csoportokat, amely történelmi fejlődésük közösnek mondható. Ezek a következők:

- 1. klaszter: balti államok (Észtország, Litvánia és Lettország) és néhány balkáni állam (Horvátország, Bosznia és Hercegovina, Albánia)
- 3. klaszter: volt szocialista országok (Magyarország, Oroszország, Ukrajna, Csehország, Szerbia, Szlovénia)

- 4. klaszter: skandináv államok (Finnország, Svédország, Norvégia, Izland, Dánia)

A fentiekben kiemelt országokban egyértelműen fellelhetőek a történelmi szálak. Meghatározott országok Európa perifériáján találhatóak, melyeknek mostani status quo-ja történelmi viharokon keresztül alakult ki. A Baltikum három állama sajátos fejlődésük miatt a jogrendjük sokkal inkább hasonlít más skandináv államokéhoz, mint az orosz gondolkodáshoz. Az 1. klaszter másik azonos csoportja a török hódoltság, illetve a jugoszláv állami kötelék részeként hasonló szabályozások jellemezték és jellemzik mai is. A 4. klaszterben felsorolt országokban a svéd uralom volt a jellemző hosszú évszázadokon keresztül. Mindez rányomta a bélyegét a jogi gondolkodásra is.

A 3. csoportba sorolt országok között megtalálható hazánk is. A közös történelmi szál a szocializmus. A korábbi földjogi szabályozásunkban voltak eltérések a közös szocialista irányvonalhoz képest (szövetkezeti földtulajdon az állami tulajdonnal szemben), azonban a rendszerváltás után ezekben az országokban közös az állampolgárok preferálása a külföldi tulajdonosokkal szemben. A kategorikus elutasítás hazánk és Szerbia esetében található meg.

H2. Az országok jogi szabályozásában hangsúlyos tényező a hazai és külföldi tulajdonosok közötti megkülönböztetés.

Minden ország számára nagyon fontos a föld több fajta értelemben. A föld szónak rendkívül szerteágazó jelentéstartalmával találkozunk hétköznapijaink során. A föld jelenti a haza földjét is, amely minden állam számára a szuverenitás alapja. A föld - hazánkban is - mindig éles vitát vált ki egy nemzet életében, hiszen ez önmagában egy nemzet létezésének az alapja. Az országhatárok által körbezárt területen él a társadalom, aki lakóházakat épít rá és a földet mint termelési eszközt használva elégíti ki szükségleteit. A modern gazdaságban ez a tevékenység – a munkamegosztás segítségével – nemzetközivé válik. Egyetlen nemzet sem engedi csorbítani a nemzeti identitást alapvetően meghatározó földterületét, hiszen mindezek nemzeti konfliktusokhoz, háborúkhöz vezetnek és vezetnek. Így kardinális kérdés a külföldiek tulajdonszerzésének szabályozása. Az egyes országok elzárkóznak-e a külföldi állampolgárok földhöz való jutásától. A jogi szabályozásban mennyire hangsúlyos tényező ez?

A vizsgálatok során elvégzett faktoranalízis definiálta az AFAKTOR2 elnevezésű tényezőt. A földtulajdon-hasznosítás, állami jóváhagyása és követelmények faktorban szerepel a külföldiekkel szemben támasztott követelmények. Azonban későbbi klaszterelemzés során e faktor nem minősült szignifikáns tényezőnek. Tehát emiatt megállapítható, hogy a külföldiek földtulajdonszerzésére vonatkozó szabályok nem minősülnek hangsúlyos elemnek. Ennek oka, hogy a vizsgálatban szereplő országok nagy része (26 ország) uniós tagállam. Az uniós szabályok értelmében az adott ország jogi

szabályozása a földtulajdon megszerzésére vonatkozóan nem tartalmazhat diszkriminatív elemeket az uniós állampolgárokkal szemben. Mindezek nem azt jelentik, hogy az országok nem foglalkoznak ezzel kérdéssel. Finom szabályokkal (pl. képzettség, helyben lakás) igyekeznek „előnyben” részesíteni saját állampolgáraikat.

A közép-kelet-európai országok többségénél a külföldiekkel szembeni törvényi tilalom a jellemző. Mindez a történelmi eseményeknek tudható be, a rendszerváltások után minden ország magába fordul, a saját állampolgárainak érdekeit helyezi előtérbe és elzárkózik a külföldiek tulajdonszerzésétől. A szovjet érdekszférából való kikerülés után a hazafiasság fontos tényező ezeknél az országoknál. Az Unióhoz csatlakozott országok esetében szükség volt a korábbi törvények módosítására, az uniós elvárások alapján az uniós állampolgárok számára a diszkriminatív elemeket hatályon kívül kellett helyezni. Ezeknek a szabályoknak az érvényesítésére az újonnan csatlakozott országok mindegyike 7-12 év közötti átmeneti időszakot vívott ki magának a tárgyalásokon. Egyedül Szlovénia nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel, ott már jelenleg is szabad az uniós állampolgároknak földet vásárolni.

H3. A föld jogi szabályozása befolyásolja a birtokkoncentráció folyamatát. A jogi szabályok alkalmasak az életképességi szempontok érvényesítésére.

A jogi szabályozás védelmet nyújt-e a kis földbirtokosok számára, vagy inkább a koncentrációt segíti. Az állam mennyiben kíván beleszólni a földtulajdon eladásába, az egyes birtokok összevonásába. Az egyes országok végrehajtó hatalmi szervei (központi, regionális vagy helyi szintű) általi ellenőrzések, az egyes szerződések felülvizsgálata gyorsítják, vagy lassítják a koncentrációs folyamatot.

A vizsgált országok egy része (pl. Franciaország, Svédország, Finnország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Dánia, Németország, Ausztria, az új tagállamok között Lengyelország és Szlovénia) alapelveként fogalmazza meg a kisbirtokok védelmét a koncentrációval szemben. Az adott országban a központi, a regionális vagy helyi végrehajtó hatalom köteles megvizsgálni az egyes földterülettel kapcsolatos tranzakciókat. A vizsgálat célja, hogy a megfogalmazott birtokmaximumok túllépésre kerülnek-e az adott tranzakcióval. A hatósági ellenőrzés kiterjed az ár nagyságára, amely során a reális piaci árhoz való viszonyt vizsgálják. Fontos szempont a földhasználati cél ellenőrzése, ténylegesen mezőgazdasági célra kerül-e használatra az adott terület. A tőkebefektetési szándék ezen országok esetében nem támogatott földszerzési jogcím. Mindezek lassítják (megpróbálják gátolni) a birtokkoncentrációs folyamatot.

A liberális szabályozást érvényesítő országok földjogi szabályosa nem gördít semmilyen akadályt a birtokkoncentráció irányába. A liberális megoldások között megtalálható az is, hogy nem feltétlenül tulajdoni oldalról, hanem bérlet formájában kíván lehetőséget adni a birtokméret növelésére. A magyar jogi szabályozás esetében az utóbbi érvényesül, a tulajdoni maximum behatárolja az egyén saját tulajdonát, azonban bérlemény formájában tetszőlegesen bővíthető az üzem mérete.

H4. A valós birtokstruktúrát leíró statisztikai adatok alátámasztják az egyes országok földjogi szabályozásának sajátosságait.

Az egyes országok statisztikai felméréseinek adatai alapján leírható birtokstruktúra a jogi szabályozás egyes elemeit viseli magán. A közös földjogi szabályozás jellemzőivel rendelkező országok esetében a birtokstruktúra is hasonló.

A birtokstruktúrát leíró statisztikai adatok felhasználásával elvégzett klaszterelemzés eredményeképpen vegyes eredményeket kaptam. Az egyes klaszterek alapja egy-egy jellemző volt:

- „A” klaszter – legnagyobb átlagterülettel rendelkező gazdaságok találhatóak;
- „B” klaszter – a legalacsonyabb mezőgazdasági területtel rendelkező országok;
- „C” klaszter – legalacsonyabb átlagterületen gazdálkodó üzemek;
- „D” klaszter – a bérleti dominancia, a szélsőségek klasztere;
- „E” klaszter – a legkiegyensúlyozottabb és a legnépesebb csoport.

Amennyiben a kialakított klaszterekben szereplő országokat összevettem a jogi klaszterekben található országokkal, akkor csak részleges átfedést tapasztaltam. Az elvégzett korrespondencia- és diszkriminancia-analízis 50 %-ban erősítette meg az egyes országok helyét a klaszterekben. A két eljárás eredményét összevetve csak két klaszter esetében adott megnyugtató megoldást.

H5. A birtokstruktúrában fontos szerepet tölt be a földbérlet intézménye, amely a jogi szabályozás irányát is befolyásolja.

A földbérlet segítségével az adott gazdaság számára rendelkezésre álló földterőforrás növelhető. A földbérlettel kapcsolatos szabályozás szigorúságának mértéke a földtulajdon megszerzésének szabályaihoz igazodik. A szabályozás kiterjed a földbérlet nagyságára, a szerződés futamidejére, a meghosszabbítás lehetőségeire. A szabályozás célja a birtoknagyság befolyásolása.

Mind az EU-15 országokban, mind az USA-ban fontos a földbérlés, hiszen a tulajdon megszerzése pénzügyileg nagyon sok esetben lehetetlen. Az emelkedő földárak nem teszik lehetővé a tulajdonváltás finanszírozását, így az üzem méreteinek bővítése földbérlés segítségével történhet. A földjogi szabályozás esetében a vizsgálatba bevont faktorok esetében a bérbe vehető terület nagyságát, a bérleti idő változtathatóságát, a bérleti szerződés megkötésének módját tömörítő mutató hangsúlyossá vált (BFAKTOR1). Vannak olyan országok (Hollandia, Belgium, Skócia), amelyek kifejezetten a bérleti formát részesítik előnyben a birtok méreteinek növelése érdekében. A földbérlés területi nagysága csak kevés esetben van limitálva (pl. Franciaország, Bulgária, Ukrajna). A bérleti szerződések esetében egyértelmű többségben van az írásban rögzített dokumentum előírása. A bérleti idő tekintetében vegyes a szabályozás, minden országban más-más időtávban értelmezik az adott földterületbe történő beruházások megtérülését. Véleményem szerint a vizsgálat során emiatt nem vált magyarázó tényezővé.

H6. Az uniós csatlakozással együtt járó gazdasági unió következményeként (A SOROZATOS SZÓISMÉTLÉS MIATT!!!) az üzemek száma csökken és vele párhuzamosan az általuk használt földterület nagysága növekszik.

Az uniós tagság előtt minden ország – saját hatáskörében – különböző protekcionista eszközökkel védte mezőgazdaságát. A csatlakozási szerződés aláírásával részben a vámuniót, részben későbbiekben a gazdasági unió szabályait kell betartani. Az erősödő verseny miatt egyre több gazdaság küzd az életbemaradásért. A csatlakozás után az új tagállamok esetében felgyorsul a koncentrációs folyamat.

Az uniós országok csatlakozási szakaszait vizsgálva (EU-6, EU-9, EU-12, EU-15, EU-25) tapasztalható, hogy a gazdaságok száma nagyobb ütemben csökken. A csökkenés elsősorban a kisgazdaságokat érinti, amelyek nem képesek az életképességi követelményeknek megfelelni. Az EU-15 gazdaságait vizsgálva az 50 hektár alatti gazdaságok száma folyamatosan csökken. Az 50-100 hektár közötti földterületen gazdálkodó száma stagnál. A 100 hektárnál nagyobb földterületen tevékenységet folytatók száma növekedett. Az újonnan csatlakozó országok esetében még igazából nem áll rendelkezésünkre hosszabb időtartam, azonban a változás felemás. A 2004. óta csatlakozott 12 államból 4 esetben stagnálás a jellemző, egyedül Lengyelországban tapasztalható növekedés 14 %-kal a gazdaságok számában. A többi 7 országban egyértelmű csökkenés tapasztalható, a 2003. évi bázishoz képest. Természetesen a gazdaságok számának csökkenése nem csak az uniós folyamattól datálható, hanem előbbi időszakra is. Azon az EU-15 tapasztalata alapján ezekben az országokban is hasonló folyamat zajlik le. Tehát a hipotézis elfogadható.

6. Zárógondolatok

A hazai jogszabály komolyabb módosítására 2004-ben kerül sor, amikor is az uniós csatlakozással párhuzamosan a törvény lehetővé tette a tagállamok állampolgárai számára a földtulajdon megszerzését. Ennek végrehajtását a csatlakozási szerződésben rögzített moratórium egyelőre felfüggeszti. A jövőben záros határidőn belül mindenképpen olyan megoldást kell találni, amely összhangban van a magyar mezőgazdaság érdekeivel, ugyanakkor nem sértik a nemzetközi szerződési kötelezettségeket. Az európai országok főbb szabályozási gyakorlatát alapul véve a következő irányba lehet a hazai törvénymódosítást terelni:

- **Természetes (belföldi) személyek és családi gazdaságok földszerzésének felső korlátait (1 személy 300 ha, illetve 6000 AK) nem indokolt fenntartani.**
- **A gazdasági társaságok számára lehetővé kell tenni a földtulajdonszerzést, amelyet részben működési időhöz, részben árbevételi forráshoz (mezőgazdaságból származó bevétel 50 %-ot meghaladó legyen), esetleg a foglalkoztatottsághoz kellene kötni.**
- **A parcella-feldarabolás megakadályozása miatt minimumkorlát meghatározása (szántó esetében 10-15 ha körül).**
- **Az uniós és az OECD-szerződéshez illeszkedően a külföldiek tulajdonszerzése meghatározott feltételekkel (letelepedés, végzettség, szakmai gyakorlat, illetve nyelvi kommunikációs készség) váljék lehetővé.**
- **A befektetés megtérülésével arányos bérleti idő minimumának (nem csak adózás ügyében) meghatározása – a biztonságos befektetés megtérülése érdekében.**
- **A bérleti díjak maximalizálása.**

Mindezek a javaslatok komoly gazdasági és társadalmi következményekkel járnak. A természetes személyek esetében feloldott korlátok átértékelik a gazdaságok létét. A kisebb gazdaságok a földvásárlási kedv növekedésével megjelenő extraprofittal kecsegtető ajánlatoknak nem tudnak ellenállni. Az eladott gazdaságokból származó jövedelmek felhasználása nagymértékben függ az általános gazdasági helyzettől. Fontos feladat, hogy az agrárvezetés megfelelő alternatívát tudjon kínálni a termelésből kilépők számára. A változtatásoknak feltétele, hogy a vidékfejlesztés eljusson olyan szintre, hogy alternatív jövedelemszerzési lehetőséget tudjon nyújtani.

A gazdasági társaságok részére lehetővé kellene tenni, hogy – teherbíró képességüktől függően – saját tulajdonú földet szerezhessenek. A földbérlet szintén megoldás lehet a gazdaság méretének növelésére, azonban az üzleti bizalom miatt igyekeznek a társaságok

saját tulajdonon gazdálkodni. A nagyobb gazdaság munkahelyet teremthet, így képesek felszívni a gazdálkodást feladók egy részét. Mindezek a javaslatok azt az érdeket is szolgálják, hogy az Unióval kötött moratórium feloldásának idejére az akár egyéni, akár a társas vállalkozás formájában működtetett gazdaságok megerősödjenek.

A földtörvényi szabályozás mellett fontos az öröklési jog vizsgálata. **Az egyes jogrendszerek esetében a közös vonás az egyszemélyi öröklés akár direkt, akár indirekt módon történő támogatása. A magyar öröklési jog olyan irányú módosítást kíván meg, hogy lehetővé váljon a birtokelaprózódás megakadályozása. Terelje az örökösöket az egyszemélyi öröklés felé, természetesen a földet nem öröklők pénzbeni kifizetése mellett. A tőkehiányos magyar agrárium esetében ezt nem minden leendő földtulajdonos tudja teljesíteni, emiatt a használati jog egy kézbe történő adásával (esetleg hosszú lejáratú hitelekkel) lehet orvosolni a problémát. A római (vagy akár a német) jogn alapuló elsőszülött előjogát nem lehet érvényesíteni a jelenlegi magyar törvénykezésben. A parcellaminimumok meghatározása elősegítené a helyzet javítását.**

Felhasznált irodalom

1. Buday-Sántha Attila: A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben, PTE KTK, Pécs, 2004.
2. Burgerné Gimes Anna: Népi nemzeti ideológia és földbirtok-politika Európa perifériáján. Társadalom-Kutatás. 2005. 23/2.
3. Cochrane Willard W.: Saving the Modest-Sized Farms, or The Case for Part-time Farming. Choise. 1987. 2.
4. De Janvry, Alain, Sadoulet Elisabeth: Land Reforms in Latin America: Ten Lessons toward a Contemporary Agenda. Prepared for the World Bank's Latin American Land Policy Workshop, Pachuca, Mexico, 2002. június 14.
5. De Janvry, Alain: The Agrarian Question and Reformism in Latin America. Johns Hopkins University Press, Baltimore. 1981a.
6. De Janvry, Alain: The Role of Land Reform in Economic Development: Policies and Politics. American Journal of Agricultural Economics. 1981. 63.
7. Dorgai László: A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása. AKI. 2004. szám.
8. Hayami Yujiro, Quisumbing Agnes R., Adriano Lourdes S.: Toward an Alternative Land Reform Paradigm: A Philippines Perspective. Ateneo de Manila University Press. 1990.
9. Szűcs István: Földára és bére. Agroinfo. 1998.

Publikációk

Könyvek

1. Gazdasági ismeretek II. Comenius Szakközépiskola és Humánszolgáltató Központ. Pécs, 1999. 290 p.
2. Az új „Számviteli törvény”. (Szerzőtárs: Dr. Himber Péter) Fórum-Média Kiadó. Budapest, 2000, 1.-521. p.
3. Számviteli ismeretek. Comenius Szakközépiskola és Humánszolgáltató Központ, Pécs. 2001. 403 p.
4. Költségvetési ismeretek II. Comenius Szakközépiskola és Humánszolgáltató Központ. Pécs, 2003. 155 p.
5. Számvitel. PRKK. HEFOP 3.5.1. Korszerű felnőttképzési módszerek kifejlesztése és alkalmazása. EMIR azonosító: HEFOP-3.5.1-K-2004-10-0001/2.0. 2007.
6. Számvitel 2007-2008. (Szerzőtárs: Dr. Himber Péter). Fórum-Média Kiadó. Budapest, 2008, 1.-350. p.

Egyetemi jegyzet, oktatási segédanyag

1. Pénzügyi számvitel I. (Szerzőtársak: Budai E., Beke J., Papp L., Fehér M.) PTE Egyetemi Kiadó 2000, 105.-215. p., 383.-417. p.
2. Számviteli Példatár I. Társszerző: Takács András. Krónika Könyvkiadó. Pécs, 2003. 454 p.
3. Számviteli II. (Társszerző: Takács András). Oktatási segédanyag. Pécs, 2005. 72-162. p.
4. Alkalmazott számvitel. Oktatási segédanyag. Pécs, 2006. 159 p.
5. Pénzügyi Számvitel (Társszerző: Takács András): Pécs, 2008. 1-265 p
6. Mezőgazdasági tevékenysége elemzés. 2008. kézirat.

Szakkikkek

1. Egy barázdás sem... , a földpiac jellemzői különös tekintettel Magyarországra. Marketing Menedzsment. 1999. II. szám, 29.-33.
2. Le caratteristiche del mercato dei terreni con particolare riguardo alla situazione in Ungheria (A magyar földpiac sajátosságai az EU tükrében). Comune di Torrice – Editore, 1999. 31 p.
3. Not a Furrow... The Characteristics of Land Markets with Special Reference to Hungary. The Significance of the Last Decade, University of Pécs, Faculty of Business & Economics. Pécs, 2000. 306.-319. p.
4. A múltbeli gondolkodásból a jövőbe való tekintés. Controlling hírlevél. 2003. november. Fórum-Média Kiadó. Budapest, 1-12 p.
5. Activity Based Costing/Management. Controlling hírlevél. 2003. december, Fórum-Média Kiadó. Budapest, 1- 12 p.
6. A magyar agrár vállalkozások költség-elszámolási gyakorlata. Controlling hírlevél. 2004. március. Fórum-Média Kiadó. Budapest, 1- 12 p.
7. Önköltség számítás módszerei. Controlling hírlevél. 2004. december. Fórum-Média Kiadó. Budapest, 1- 12 p.
8. Költségkalkuláció és fedezetelemzés. Controlling hírlevél. 2005. január. Fórum-Média Kiadó. Budapest, 1- 12 p.
9. Job és process costing eljárás. Controlling hírlevél. 2006. június. Fórum-Média Kiadó. Budapest, 1- 8 p.
10. Tangible és Intangible vagyon. Controlling hírlevél. 2006. július. Fórum-Média Kiadó. Budapest, 1- 8 p.
11. Földreformok a világban és nálunk. Gazdálkodás. 2007. 5. szám

Konferenciák

1. GATTolunk vagy mattolunk, avagy az agrártámogatások kálváriája. MTA Regionális Intézményének konferenciája. Győr, 1996;
2. A föld nemzetközi jogi szabályozásának tapasztalati. Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Évkönyv 2004-2005. I. kötet. 168-175. p.
3. A földdel kapcsolatos jogi szabályozás nemzetközi tapasztalat. XLVIII. Georgikon Napok, Agrárgazdaság, vidék, régiók – multifunkcionális feladatok és lehetőségek. 2006. I. kötet. 56. p., teljes anyag CD-n

Kutatási jelentés

1. A költségszámítás fejleszthetősége a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalkozásoknál. Társszerző: Dr. Hanyecz Lajos. T 034627 számú OTKA kutatás, 1-33. p.